

Eettiset kysymykset sanakirjatyössä

Kaisa Lehtosalo & Laura Tyysteri
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Turun yliopisto

This article discusses the ethics of lexicography. The description of a language always involves decisions as to whose views of the language are worth describing. This leaves potential power to the researcher composing the description. The typical set-up for a dictionary does not provide many opportunities for the lexicographer to report on the ideology behind the made choices, and the users tend to think dictionaries to be more normative than the lexicographers have intended. This is why the choices made in the lexicographical work have even greater importance than the ones made in other kinds of language descriptions. The biggest ethical question in lexicography is how to approximate the essential features of the variation. In this article, we point out that almost all choices made within the search of a norm also concern ethics: this is true of questions such as the choice of register to be described and words to be added to the final dictionary as well as the formulation of the glosses given to the chosen words. While making these choices the lexicographers have to rely on their own instincts, and it is inevitable that the values and attitudes of the lexicographer have an impact. Lexicography has not been discussed from the viewpoint of ethics in Finland, and in this article we want to raise questions and inspire discussion more than give pat answers.

Avainsanat: etiikka, sanakirjat, leksikografia, normit, deskriptiivisyys

1 Johdanto

Ainakin tieteellisessä sanakirjatyössä tulisi noudattaa samoja hyvään tieteelliseen käytäntöön kuuluvia eettisiä periaatteita (esim. rehellisyys, avoimuus ja huolellisuus) kuin muussakin tieteellisessä tutkimuksessa (hyvästä tieteellisestä käytännöstä ks. HTK). Sanakirjatyöllä on kuitenkin myös omat eettiset erityiskysymyksensä. Sanakirjojen tarkoitus on kuvata kieltä mahdollisimman todenmukaisesti ja tarkasti, ja kuten missä tahansa kielenkuvauksessa, myös sanakirjatyössä on tehtävä paljon erilaisia valintoja. Sanakirjatyössä vastaan tulevat eettiset kysymykset liittyvät kiinteästi näihin valintoihin: tarkasteltavan kielimuodon ja aineiston valintaan, lopulliseen teokseen otettavien sanojen valintaan, sanojen merkityksen selittämiseen, esimerkkien valintaan sekä sanojen käyttöalan ilmoittamiseen. Eri valinnat nivoutuvat myös toisiinsa. Tässä artikkelissa käsittelemme näiden valintojen eettisiä ulottuvuuksia. Koska sanakirjatyötä ei ole Suomessa käsitelty etiikan näkökulmasta, artikkelimme ensisijainen tarkoitus on avata keskustelua, ei niinkään antaa valmiita vastauksia.

Sanakirjojen käyttäjät eivät välttämättä tule ajatelleeksi, millaisia eettisiä valintoja valmiin sanakirjan työstämisessä on tehty. Koska yksittäistä sanaa ei voida sanakirjassa yleensä esitellä kovin laajasti, oikeastaan ainoa keino välittää tieto toimitusperiaatteista ja tehdyistä eettisistä valinnoista lukijalle on kertoa niistä läpinäkyvästi johdannossa. Ongelma kuitenkin on, että sanakirjojen käyttäjät eivät yleensä lue johdantoja, mikä on todistettu lukuisissa käyttäjätutkimuksissa (Welker 2010).

Sanakirjoja tekevät monenlaiset ihmiset monenlaisista kielimuodoista, eivätkä todennäköisesti kaikki sanakirjojen tekijätkään tule ajatelleeksi sanakirjatyön eettisiä kysymyksiä. Nähdäksemme ainakin ammattimaisessa sanakirjatyössä olisi tärkeää tiedostaa ja ottaa huomioon myös tehtävien valintojen eettiset ulottuvuudet. Amatöörien tekemiltä sanakirjoilta samaa ei välttämättä voi vaatia, mutta myös näitä sanakirjoja käytettäessä ja arvioitaessa on hyvä osata kiinnittää huomiota toimitustyössä tehtyjen valintojen eettisiin puoliin.

2 Mikä tekee sanakirjatyön valinnoista eettisiä?

Kieli on voimakas vallankäytön väline. Kielen kuvaamisen lisäksi sanakirja heijastaa kieleen sidoksissa olevaa kulttuuria ja välittää sen arvoja ja asenteita eteenpäin. Sanakirjatyön kautta ei voi hallita kieltä tai kielenkäyttöä, mutta sanojen määritelmillä voi kuitenkin olla tiedostamattomia vaikutuksia. Sanakirjat ovat monille auktoriteetteja, jotka esimerkiksi median ohella määräävät siitä, millaiset sanojen merkitystulkinnat ovat mahdollisia. (Mm. Cameron 1996: 140–145, 171.) Median puolueellisuus saatetaan tiedostaa jo verrattain hyvin, mutta nähdäksemme sanakirjoja leimaa yhä illuusio puolueettomuudesta. Monien sanakirjatyöhön liittyvien valintojen vuoksi sanakirjat eivät kuitenkaan koskaan voi olla täysin puolueettomia.

Muun kielentutkimuksen tavoin leksikografiassa korostetaan nykyään usein deskriptiivisen näkökulman tärkeyttä (Atkins & Rundell 2008: 2). Tekijät ja käyttäjät eivät kuitenkaan välttämättä käsitä kuvausta samalla tavalla, sillä lukija voi kokea deskriptiiviseksi tarkoitettunkin kuvauksen normatiiviseksi. Tilannetta voidaan kuvata termillä *piilonormatiivisuus*. Esimerkiksi yleiskielen selittävän sanakirjan tekeminen

ainoastaan deskriptiivisestä näkökulmasta on käytännössä mahdotonta, sillä sanakirjat ovat monille käyttäjille vahvoja auktoriteetteja, joista saatetaan jopa tarkistaa ”onko kielessä tiettyä sanaa” tai ”saako” sanaa käyttää. (Piilo)normatiivisuus siis vaikuttaa sanakirjan tulkintaan, halusivat leksikografit sitä tai eivät. Deskriptiivisyyden painottamisen vaara onkin, että kuvitellaan sanakirjaa voitavan tehdä vain ja ainoastaan kuvailevasta näkökulmasta.

Useimmat sanakirjat ovat sekä kuvailevia että ohjailevia, mutta nämä puolet korostuvat eri sanakirjoissa eri tavalla. Esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirja* (KS) on selkeästi normittava, ja kieliyhteisö jopa odottaa siltä sitä. Lähinnä tiedeyhteisön käyttöön tarkoitetuissa sanakirjoissa (esim. *Vanhan kirjasuomen sanakirja*) puolestaan on vähemmän normittavuutta. Deskriptiivisyyden ja normatiivisuuden käsitteellinen ero on selvä, mutta käytännössä rajaa on vaikea vetää, sillä deskriptiivinenkin kuvaus on kielen normien kuvaamista. Lisäksi kaikki kielen kuvauksessa tehtävät valinnat ovat sidoksissa kuvaajan valtaan päättää esimerkiksi siitä, mikä on kuvaamisen arvoista ja kenen normit sopii yleistää koko kieliyhteisön yhteisiksi.

Sanakirja ei voi koskaan olla täysin ajantasainen kuvaus kielestä, sillä sanasto, merkitykset ja tyyliarvot muuttuvat jatkuvasti. Tämä lisää muiden eettisten valintojen painoa: mitä osaa ohikiitävästä hetkestä pidetään tallentamisen arvoisena? Esimerkiksi sanakirjaan otettavien uusien sanojen valintaan vaikuttaa se, minkä toimittaja arvelee olevan arvokasta ja minkä uskoo jäävän päiväperhoksi.

3 Kuvattavan kielimuodon ja aineiston valinta

Ensimmäiseksi jokaisessa sanakirjassa on valittava kieli ja kielimuoto, jota tahdotaan kuvata. Aina ei suinkaan ole ollut selvää, että kaikki kielet ja kielimuodot ovat sanakirjan arvoisia. Sanakirjaan otettavan kielen ja kielimuodon valinta heijastaa arvostuksia ja on siten myös selvästi eettinen valinta. Esimerkiksi vähemmistökielen sanakirjan puuttuminen kertoo usein myös kielen tai jopa sitä käyttävien ihmisten arvostuksen puutteesta (esim. Salmi & Laakso 2005: 315–319). Sanakirjaan otettavan kielimuodon valinta kertoo arvostuksista myös yhden kielen sisällä. Esimerkiksi

Suomessa kirjoitettua kieltä arvostettiin pitkään puhuttua kieltä enemmän. Yleiskielen sanakirjat painottuvat Suomessa edelleen kirjoitettuun kieleen, vaikka puhuttuja kielimuotoja kuvaavan *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) aineistoa alettiinkin kerätä jo 1800-luvun lopulla. Historiallisesti kuvaavaa on, että Suomen ensimmäinen slangisanakirja (Hämäläinen 1963) julkaistiin vasta 1960-luvulla.

Kielimuodon valinnan jälkeenkään ei ole selvää, että kaikkien kielenkäyttäjien sanasto otetaan aineistonkeruussa tasapuolisesti huomioon. Esimerkiksi *Nyky-suomen sanakirjan* (NS) ja SMS:n pohjana käytetyt aineistot kerättiin enimmäkseen 1900-luvun alussa. Keruutyön alkuvaiheessa ei tullut edes mieleen kerätä yhteiskunnallisesti tulenarkaa materiaalia, ja seksuaalisanojen käyttö oli täydellinen tabu. (Häkkinen 2006: 206, 215.)

4 Sanakirjaan otettavien sanojen valinta

Kun sanakirjaan otettava kielimuoto on valittu, kuvauksen kohdetta on yleensä vielä tarkennettava. Kaikkea kerättyä sanastoa ei tavallisesti voida ottaa mukaan valmiiseen teokseen, vaan aineistoa on karsittava. Karsinnan perusteena käytetään useimmiten yleisyyttä ja läpinäkyvyyttä, mutta näiden lisäksi on arvioitava esimerkiksi sanojen sopivuutta ja pitkäikäisyyttä. Esimerkiksi *Kalevalan* kielestä on tehty monia sanastoja ja sanakirjoja, mutta vasta Jussilan (2009) *Kalevalan sanakirjassa* ovat mukana kaikki *Kalevalan* sanat, ja ne on myös selitetty kiertelemättä. Aiemmin esimerkiksi seksuaalisuuteen liittyvä sanasto on jätetty kuvaamatta tai verhottu kielikuviin. (Lehtosalo & Vaitinen 2009: 206, 208.)

Aina sanakirjaan otettavien sanojen valinta ei ole pelkästään teoksen toimittajien vallassa, vaan erikoistapauksissa valintaan voi vaikuttaa myös laki. Tavaramerkeiksi rekisteröidyillä sanoilla on lain suoja, ja virallisessa kielenkäytössä niillä saa viitata vain siihen tuotteeseen, jonka nimeksi ne on rekisteröity (Tavaramerkkilaki § 4, § 11). Niin kauan kuin tavaramerkit pysyvät yksiselitteisesti tietyn tuotteen nimenä, ne eivät ole ongelma sanakirjantekijälle, sillä sanakirjoihin ei yleensä oteta erisnimiä tai niiden mukaelmia. Monia tavaramerkkejä kuitenkin käytetään epävirallisissa yhteyksissä myös yleisnimenä kuvaamaan tuotteiden luokkaa. Yleiskieliset vastineet eivät välttämättä ole

kielenkäyttäjille tuttuja, eikä tavaramerkkejä aina tunnisteta tavaramerkeiksi. Esimerkiksi *Sinitarra* on pakkauksen mukaan *liimatahnaa*. (Ks. myös Kankaanpää 2003: 34–35.) Kumpaakaan sanaa ei ole NS:ssa, *Suomen kielen perussanakirjassa* (PS) tai KS:ssa. Jos tällaisia sanoja ei oteta sanakirjaan, kielenkuvaus ei ole tarkka, vaan sanakirjasta tuntuu ”puuttuvan” sanoja (*hyla, lego, teflon* jne.). Jos taas tavaramerkeiksi rekisteröity sana päätetään ottaa sanakirjaan, sen kohdalla on mainittava rekisteröinnistä (KS:ssa *kännykkä* ja *kestopuu*). Merkin ottaminen sanakirjaan voidaan kuitenkin käsittää piilomainonnaksi, mikä luo uuden eettisen ongelman.

Joskus sanakirjaan otettavien sanojen valinnan eettiset puolet tulevat näkyviin vasta tarkasteltaessa sanakirjaa kokonaisuutena. Eräs esimerkki tästä on *nais-* ja *mies-*alkuisten henkilöviitteisten yhdyssanojen jakauma NS:ssa ja KS:ssa (ks. Tyysteri 2011). Eräs suomen kielessä esiintyvä kielellisen epätasa-arvon ilmenemistapa on sukupuolen epäsymmetrinen merkitseminen henkilöviitteissä. Puhuminen esimerkiksi *autoilijoista* ja *naisautoilijoista* sulkee naiset näennäisesti neutraalin ihmiseen viittaavan kategorian ulkopuolelle, ja on näin ollen naisia syrjivää (ks. esim. Cameron 1996: 145–154; Engelberg 2001). Tästä huolimatta *nais-*määrite on ainakin sanomalehtitekstissä yleinen, eikä sille läheskään aina ole minkäänlaista semanttista perustetta (Karppinen 2002: 24). *Nais-*määrite on myös NS:n ja KS:n hakusanoissa *mies-*määritettä huomattavasti yleisempi henkilöviitteisissä yhdyssanoissa. Ero on kuitenkin kaventunut NS:sta KS:aan tultaessa, ja tällä hetkellä vaikuttaa siltä, että yleiskielen selittävät sanakirjat antavat suomen kielestä tältä osin tasa-arvoisemman kuvan kuin miltä todellinen kielenkäyttö sanomalehtitekstien perusteella vaikuttaa. (Tyysteri 2011: 172, 176–177.) Koska elävän kielen sanasto muuttuu jatkuvasti, leksikografien on jossain määrin ennakoitava myös tulevaa (esim. mitkä uudissanat jäävät kieleen ja mitkä katoavat pian synnyttyään). *Nais-* ja *mies-*alkuisten henkilöviitteisten yhdyssanojen poisjättämistä KS:sta on perusteltu lähinnä niiden läpinäkyvyydellä (Grönros 2007: 15). Syy näiden sanojen poisjättämiseen voisi olla myös niiden eettinen ongelmallisuus ja usko siihen, että ne tulevat jossakin vaiheessa katoamaan myös kielenkäytöstä. Voidaankin pohtia, onko sanakirjantekijällä oikeutta ottaa kantaa ja mennä tietoisesti ikään kuin asioiden edelle vai olisiko aina odotettava, että kieli muuttuu ensin. Samalla voidaan pohtia myös sanakirjantekijän oman taustan vaikutusta työn eettisiin

valintoihin. Miten esimerkiksi sukupuoli ja seuraavassa luvussa puheeksi tuleva poliittinen tausta vaikuttavat sanakirjatyöhön? Entä pitäisikö sanakirjantekijän jotenkin avata omaa taustaansa vaikkapa sanakirjan johdannossa? (Vrt. esim. Keller 1988.)

5 Sanojen merkityksen selittäminen ja esimerkkien valinta

Kun sanakirjaan otettavat sanat on valittu, on päätettävä, miten niiden merkitys selitetään. Sanoilla on yleensä kiinteitä perusmerkityksiä, joista kieliyhteisön jäsenet ovat samaa mieltä. Perusmerkitysten lisäksi sanoilla on kuitenkin myös konteksteittain ja käyttäjittäin vaihtelevia merkityksiä. Sanakirjatyön kannalta kysymykseksi jää, kenen käsitykset sanan merkityksistä valmiiseen teokseen valitaan.

Hyvä esimerkki sanastosta, jonka merkitykset eivät välttämättä ole kaikille samoja, on poliittisesti latautunut sanasto (esim. erilaisten poliittisten järjestelmien tms. nimet: *kapitalismi*, *anarkismi* jne.). Voidaankin kysyä, onko poliittista sanastoa edes mahdollista määritellä täysin puolueettomasti. (Ks. Vihonen 1972.) Merkitysten moninaisuuden ongelma korostuu kaksikielisissä sanakirjoissa. Eri kielten sanastojen vastaamattomuus on tuttu ongelma kääntäjille, mutta poliittisen sanaston kääntämisen vaikeutta lisää se, että siihen kuuluu paljon kielestä toiseen lainautuneita sanoja, jotka ovat ulkoisesti hyvin samankaltaisia, vaikka niiden merkitys tai vähintään merkitysvivahteet voivat olla eri kielissä varsin erilaisia.

Poliittinen sanasto ei liity ainoastaan poliittisiin järjestelmiin tai puoluepolitiikkaan, vaan hyvinkin erilaisten elämänalueiden sanasto voi olla poliittisesti latautunutta. Eräs yritys tuoda esiin arkisen sanaston poliittisuutta on Kramaraen ja Treichlerin toimittama *A Feminist Dictionary* (1985). Teos on sanakirja, joka ei sisällä lainkaan totutunkaltaisia merkityksenselityksiä. Niiden sijaan sanojen merkitykset on selitetty naisten kirjoituksista otetuilla lainauksilla, joiden avulla on pyritty osoittamaan, kuinka eri tavoin eri ihmiset voivat ymmärtää eri sanat ja kuinka eri tavoin he voivat niitä käyttää. Tällaisessakaan sanakirjassa ei voida huomioida kaikkien kielenkäyttäjien käsityksiä, mutta joka tapauksessa teos konkretisoi havainnollisesti sen, että sanakirjat kuvaavat kieltä lopulta melko suppeasta näkökulmasta. Näin *A Feminist Dictionaryn* kaltaiset

radikaalit avaukset kyseenalaistavat perinteisten sanakirjojen tarpeellisuuden ja jopa oikeutuksen. (Cameron 1996: 143–144.)

Eräs osa sanojen selittämistä ovat esimerkit. Valittujen esimerkkien tulisi kuvata sanojen tyypillistä käyttöä, mutta erityisesti työstettäessä sanakirjoja nykykielestä, jonka sanasto karttuu ja muuttuu koko ajan, ei helppoja ratkaisuja tyypillisyyden määrittämiseen ole. Esimerkkien valinnassakin on siis osaksi kyse siitä, kenen käsitys kuvauksen kohteeksi valitaan (vrt. *Urbaani sanakirja* = US s.v. *mamu* ”mamut tekevät paljon rikoksia”). Tyypillisyyttä voi koettaa selvittää esimerkiksi internetin hakukoneiden avulla, mutta ne eivät ole tarpeeksi luotettavia lopullisten ratkaisujen perustaksi. Moniin sanakirjoihin esimerkkejä myös muokataan. Muokkaukseen vaikuttaa tietysti toimittajan käsitys siitä, mikä on tyypillistä ja kuvaamisen arvoista.

Arkistoista ja internetistä kerätyn materiaalin ongelma voi olla, että niissä mainitaan henkilöitä nimeltä tai yksittäiset ihmiset ovat muuten tunnistettavissa. Esimerkiksi internetissä avoimesti täydennettävissä olevan US:n toimitusohjeissa mainitaan, ettei muista kuin julkisuuden henkilöistä saa kirjoittaa koko nimellä. Ammattimaisessa sanakirjatyössä tämäkin voi olla eettisesti liian väljä ohje. Onkin mietittävä, pitäisikö esimerkkejä muokata siten, ettei kukaan yksittäinen ihminen ole artikkelista tunnistettavissa ainakaan halventavassa yhteydessä.

6 Tyyliarvon merkitseminen

Merkityksen selittämisen lisäksi useissa sanakirjoissa annetaan tietoa myös sanan käyttöalasta. Käyttöalamerkinnot sisältävät tietoa sekä sanan tyyliarvosta (mm. arkinen, halventava) että kielimuodosta, johon sana kuuluu (mm. slangi, erikoiskielet). Kaikissa sanakirjoissa käyttöalamerkintöjä ei ole, mutta varsinkin ammattimaisesti tehdyissä yleiskielen sanakirjoissa ne ovat olennainen osa sanaston mahdollisimman tarkkaa kuvausta. Käyttöalamerkinnot ovat olennaisia myös kielellisen tasa-arvon kannalta, sillä varsinkin ne, jotka eivät puhu suomea äidinkielenään, tarvitsevat tietoa siitä, miten sanoja yleensä käytetään, millaisia sävyjä ihmiset niihin useimmiten liittävät ja mikä saattaa jossakin tilanteessa olla epätavallista tai jopa loukkaavaa (Grönros 1994: 15).

Sopivan tyyliarvomerkinän valitseminen on usein vaikeaa. Raja eri tyyliarvojen välillä on häilyvä, ja sanan tyyliarvo vaihtelee myös konteksteittain. Esimerkiksi raja leikillisyyden ja halventavuuden välillä saattaa joskus kulkea viestin lähettäjän ja vastaanottajan välissä (vrt. esim. *heinähattu*, *vanhapiika*). (Grönros 1994: 12–13.) Myös tyyliarvon merkitseminen sanakirjaan liittyy siihen, kenen käsitys tai normit kielestä valitaan kuvattavaksi. Esimerkki tästä yhteiskunnallisesta normikeskustelusta on jo pitkään jatkunut väittely siitä, onko sana *neekeri* halventava. Vaikka nykyään sanaa neutraaliksi väittävien kanta on helppo osoittaa asenteelliseksi (ks. Kaartinen 2004: 13–19, 33–114), sanakirjan toimitustyössä kaikkien kielenkäyttäjien käsitykset sanojen merkityksistä on pyrittävä ottamaan tasavertaisina huomioon. PS:ssa ja KS:ssa onkin päädytty kompromissiin: PS:n mukaan *neekeri* on ”joidenkin mielestä halventava”, KS:n mukaan ”us. halv.”. Tämäntapaisten merkintöjen lisäksi tyyliarvon häilyvyyttä voidaan osoittaa esimerkiksi elatiivilla. KS:n esipuheen mukaan elatiivilla osoitetaan teoksessa ilmauksen ”epävirallisuutta”. Monien eettisesti ongelmattomilta tuntuvien tapausten lisäksi ”epäviralliseksi” on merkitty myös arvolatauksia sisältävää sanastoa (esim. *ilotyttö* ark. 'naispuolisesta prostituoidusta').

Tilannesidonnaisuuden lisäksi sopivan tyyliarvomerkinän valitsemisesta tekee vaikeaa myös kielen nopea muutos. Erityisesti vähemmistöryhmien uusilla, alun perin neutraaleillakin nimityksillä on taipumus saada helposti negatiivisia latauksia (Grönros 1994: 13). Semanttiseksi arvonalennukseksikin kutsutun negatiivistumisen on havaittu ainakin englannissa koskevan myös naisten nimityksiä (Cameron 1996: 135–136).

7 Erityyppisten sanakirjojen eettiset ongelmat

Erilaisissa sanakirjoissa on erilaisia eettisiä ongelmakohtia. Käsittelemme seuraavaksi kahden erilaisen sanakirjatyypin, historiallisten sanakirjojen ja slangisanakirjojen, eettisiä erityiskysymyksiä. Historiallisten sanakirjojen eettiset ongelmat poikkeavat nykykielen sanakirjojen ongelmista, koska historiallista kielimuotoa ei ole kukaan nykyihmisille avaamassa. Historiallisten sanakirjojen toimitustyössä yksi keskeisimmistä eettisistä kysymyksistä onkin, miten mennyttä aikaa voidaan kuvata todenmukaisesti ja tutkimuskohteelle oikeutta tehden (EO 2008: 4). Mahdolliset

ennakkokäsitykset esimerkiksi keskiajan pimeydestä pitäisi pystyä sivuuttamaan ja tehdä oikeutta kuvattavalle aikakaudelle sen omilla ehdoilla. Olemme kuitenkin aikamme lapsia, ja jotkin käsitykset ovat meissä niin lujassa, että niiden tunnistaminen saati niistä eroon pääseminen voi olla vaikeaa. Esimerkiksi Turun yliopistossa tekeillä olevassa Agricolan sanakirjassa on leksikografian tasapainoiltava Raamatun ajan, 1500-luvun Suomen ja nykyajan välillä. Alkuperäisten merkityksien jäljittäminen on vaikeaa, erityisesti kun tiedetään, että jo antiikin aikana Raamatun merkitykset olivat osin sumun peitossa ja että Agricola vaikeutti tehtävää lisää mukauttamalla sanastoa suomalaiseen kulttuuriin ja elinympäristöön (Häkkinen 2007: 7–8; 2010: 325–326, 331).

Nykyään leksikografit suosivat korpuspohjaisia aineistoja (Atkins & Rundell 2008: 3). Slangisanakirjoissa tämä on vaikeasti toteutettavissa, koska ainakaan Suomessa ei ole laajoja slangikorpuksia. Osittain tämä johtuu siitä, että jo aineistonkeruu voi olla vaikeaa. Esimerkiksi osa Lipsosen (1990: 29) *Vankilaslangin sanakirjan* informanteista halusi pysyä täysin anonyymeina. Slangisanakirjoissa onkin mukana salakielinen aspekti. Kaikki eivät halua kielimuotonsa leviävän ”väärille” ihmisille. Slangisanakirjojen erityisluonne näkyy myös normittamisen mahdottomuudessa. Slangissa esikuvina pidetään luovia kielenkäyttäjiä, ja kielen muutos on nopeampaa kuin yleiskielessä. Painetut sanakirjat eivät pysy nopeatempoisessa kielenkehityksessä mukana. Tilannetta paikkaamaan onkin luotu internetiin sähköisiä sanakirjoja, jotka ovat kaikkien vapaasti täydennettävissä (esim. US).

8 Plagiointi ja vilppi

Lopuksi nostamme vielä esiin kysymyksen plagioinnista ja vilpistä. Ainakin angloamerikkalaisissa kieliyhteisöissä sanakirjatyössä tapahtuu suoranaista plagiointia (ks. esim. Hausmann 1989; Williams 1992). Edes Suomen pienet markkinat eivät toimi suojamuurina plagiointia vastaan, ja ongelma tulisi täälläkin tiedostaa. Plagiointi on ongelma paitsi sanakirjojen tekijöiden ja julkaisijoiden myös käyttäjien kannalta. Esimerkiksi oleellisilta osiltaan samankaltaisten mutta kahtena eri teoksena markkinoitujen kirjojen ostaja tuntee itsensä oikeutetusti huijatuksi.

Kieleen ei kenelläkään ole tekijänoikeuksia. Olisikin järjetöntä olla käyttämättä muita sanakirjoja avuksi silloin kun se on mahdollista. Lähteet olisi kuitenkin syytä mainita josiksi, ettei altistu plagiointisyytteille. (Hausmann 1989: 99.) Nykyään esimerkiksi etymologisissa sanakirjoissa olisi suorastaan poikkeuksellista olla viittaamatta aikaisempiin tutkijoihin ja sanakirjoihin, vaikka aiemmin Suomessa näin on toimittukin. Määrittelemättä kuitenkin on, milloin muiden sanakirjojen käyttö ylittää plagioinnin rajan. Onko suora kopiointi sallittua, mikäli ilmoittaa lähteet? Näistä kysymyksistä leksikografiyhteisön olisi hyödyllistä käydä keskustelua, vaikka ilmeiseltä tuntuukin, että kaikenlaisen vilpin tulisi olla täysin kiellettyä ja lähteet tulisi aina ilmoittaa. Harmaiden raja-alueiden määrittelemisessä selkeämmiksi tulisi kuitenkin pyrkiä aktiiviseen keskusteluun.

9 Lopuksi

Olemme tässä artikkelissa esitelleet sanakirjatyössä tehtävien valintojen eettisiä ulottuvuuksia sekä osoittaneet konkreettisia työprosessin kohtia, joissa eettiset kysymykset olisi syytä huomioida. Tarkoituksemme ei ole ollut antaa valmiita vastauksia siitä, mikä on oikein ja väärin, vaan artikkelillamme olemme ennemminkin pyrkineet nostamaan tietoisuutta ja herättämään keskustelua. Sanakirjatyön eettisistä puolista ei ole Suomessa keskusteltu, ja esittelemiemme kysymysten pohdinta olisikin syytä saada tietoiseksi osaksi ainakin ammattimaista sanakirjatyötä. Yksi syy aiemman keskustelun puuttumiseen on koulutuksen vähyys: yksittäisiä kurseja lukuun ottamatta Suomessa ei järjestetä leksikografista koulutusta. Hiljaista tietoa on varmasti kertynyt monelle taholle, mutta sen levittäminen laajempaan tietoisuuteen vaatii leksikografien omaa halua ja panostusta.

Artikkelimme toistuvaksi teemaksi on noussut se, miten sanakirjantekijä voi löytää ”kielilyhteisön yhteisen käsityksen” variaation keskeltä. Kielilyhteisön yhteisessä käsityksessä on tavallaan kyse tilastotiedosta, mutta sanakirjatyössä tieto hankitaan yleensä mutua-tuntumalla tilastollisten menetelmien sijaan. Näin tehdyt valinnat heijastavat väistämättä myös valintojen tekijän arvoja ja asenteita. Sanakirjantekijällä on yllättävän paljon valtaa, ja siksi valinnoista olisi tärkeää kertoa avoimesti ja eettisiä puolia

korostaen myös sanakirjan käyttäjille. Kaikkien käyttäjien ei varmastikaan ole helppoa ymmärtää sanakirjojen kahtalaista roolia sekä kuvaavina että ohjailevina teoksina, ja ensin olisikin varmistettava, että tekijät itse tietävät, mihin kohtaan jatkumoa oma sanakirja sijoittuu.

Lähteet

- Atkins, B. T. Sue & Michael Rundell (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Cameron, Deborah (1996). *Sukupuoli ja kieli. Feminismi ja kielentutkimus*. Käännöstyöryhmää ohjannut Riitta Oittinen. Tampere: Vastapaino. Alkuteos *Feminism and linguistic theory* (1985).
- Engelberg, Mila (2001). Ihminen ja naisihminen: suomen kielen piilomaskuliinisuus. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 4, 23–36.
- EO = *Turun yliopiston historian laitoksen eettinen ohjeisto* (2008) [online]. Turku: Turun yliopisto. [Lainattu 21.3.2011]. Saatavilla: www.hum.utu.fi/sivustot/historia/ajankohtaista/uutiset_etusivu/eettisetohjeet/Eettisetohjeet.pdf
- Grönros, Eija-Riitta (1994). Sävyt ja vivahteet. Sanojen tyylilajin osoittaminen sanakirjassa. *Kielikello* 3, 11–15.
- Grönros, Eija-Riitta (2007). Mies ja nainen sanakirjassa. *Kielikello* 4, 13–15.
- Hausmann, Franz Josef (1989). Dictionary Criminality. Teoksessa: F. J. Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert E. Wiegand ja Ladislav Zgusta (toim.). *Dictionaries: an international encyclopedia of lexicography*. Volume 1. Berlin: Walter de Gruyter. 97–101.
- HTK = *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsittelyminen* (2002) [online]. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta. [Lainattu 21.3.2011]. Saatavilla: www.tenk.fi/HTK/htkfi.pdf.
- Häkkinen, Kaisa (2006). Laajojen aineistojen käyttö ja käyttöongelmat kielentutkimuksessa. Teoksessa: Jaana Hallamaa, Veikko Launis, Salla Lötjönen ja Irma Sorvali (toim.). *Etiikkaa ihmistieteille*. Helsinki: SKS. 203–219.
- Häkkinen, Kaisa (2007). Agricolan eläintarha. *Sananjalka* 49, 7–21.
- Häkkinen, Kaisa (2010). Soitinten nimitykset Mikael Agricolan teoksissa. *Virittäjä* 4, 325–345.
- Hämäläinen, Simo (1963). *Suomalainen sotilaslangi*. SKST 273. Helsinki: SKS.
- Jussila, Raimo (2009). *Kalevalan sanakirja*. Helsinki: Otava.
- Kaartinen, Marjo (2004). *Neekerikammo*. Kirjoituksia vieraan pelosta. Turku: k & h, Turun yliopisto.
- Kankaanpää, Salli (2003). Miksei sanakirjasta löydy Legoja? *Kielikello* 3, 34–35.
- Karppinen, Kaisa (2002). Onko kielellinen tasa-arvo utopiaa? *Kielikello* 1, 22–25.
- Keller, Evelyn Fox (1988). *Tieteen sisarpuoli. Pohdintoja sukupuolesta ja tieteestä*. Suom. Pia Sivenius. Tampere: Vastapaino. Alkuteos *Reflections on gender and science* (1985).
- Kramarae, Cheri & Paula A. Treichler (1985). *A Feminist Dictionary*. Boston: Pandora Press.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja 2.0* (2008). Päätoim. Eija-Riitta Grönros. Helsinki: KKTK – Kielikone Oy.
- Lehtosalo, Kaisa & Tanja Vaittinen (2009). Sai sampo valmihiksi, kirjokansi kaunihiksi. *Sananjalka* 51, 205–211.
- Lipsonen, Leo (1990). *Vankilaslangin sanakirja*. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 2/1990. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja I–VI* (1951–1961). Valtion toimeksiannosta teettänyt SKS. Porvoo–Helsinki: WSOY.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja* (1990–1994). Helsinki: Valtion painatuskeskus ja KKTK.
- Salmi, Eeva & Mikko Laakso (2005). *Maahan lämpimään. Suomen viittomakielisten historia*. Helsinki: Kuurojen liitto ry.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja 1–8* (1985–2008). KKTKJ 36. Helsinki: KKTK – Valtion painatuskeskus/Edita – SKS.
- Tavaramerkkilaki 10.1.1964/7 [online]. [Lainattu 21.3.2011]. Saatavilla: www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1964/19640007

- Tyysteri, Laura (2011). Sukupuolen merkitseminen *Nykysuomen sanakirjan* ja *Kielitoimiston sanakirjan nais-* ja *mies-*alkuisissa yhdyssubstantiiveissa. *Sananjalka* 53, 162–180.
- US = *Urbaani sanakirja* (2007–2011) [online]. Turku: Nixarn. [Lainattu 21.3.2011]. Saatavilla: www.urbaanisanakirja.com
- Vanhan kirjasuomen sanakirja* (1985–1994). KKTKJ 33. Helsinki: KKTK – Valtion painatuskeskus.
- Vihonen, Sakari (1972). Ideologisen kielen semanttista analyysia. *Virittäjä* 3, 262–277.
- Welker, Herbert Andreas (2010). *Dictionary Use. A General Survey of Empirical Studies* [online]. Brasília: Authors's Edition. [Lainattu 21.3.2011]. Saatavilla: www.let.unb.br/hawelker/dictionary_use_research.pdf
- Williams, John (1992). The question of plagiarism and breach of copyright in the dictionary-making process (with particular reference to the UK). Teoksessa: Hannu Tommola, Krista Varantola, Tarja Salmi-Tolonen ja Jürgen Schopp (toim.). *EURALEX '92 Proceedings I–II: Papers Submitted to the 5th EURALEX International Congress on Lexicography in Tampere, Finland*. Tampere: Tampereen yliopisto. 561–570.